

”Ei laukaustakaan!” Kuinka Latvia liukui Neuvostoliiton syliin 1939-1940

J u k k a R i s l a k k i

Berliinin ja Moskovan yllättävä sopimus elokuussa 1939 ja sen salaiset lisäpöytäkirjat jättivät Suomen, Viron, Latvian ja osan Liettuaa ja Puolaa Neuvostoliiton vaikutuspiiriin. ”Paktin pelättään antavan Neuvostoliitolle vapaat kädet Baltian suhteen”, raportoi lähettiläs Edvard Palin Riiasta Helsinkiin. Ulkoministeri Vilhelms Munters oli hänen mukaansa optimisti: ”Vaikutukset Itämeren ympäri katsoi Munters ehdottomasti edullisiksi ja sodan syttyessäkin mahdollistuttavan sivullapysymistä ainakin alussa [...] Oli puolestaan varma, ettei mitään Suomea ja Baltian maita vahingoittavaa hintaa maksettu.” (Salasähke Riiasta 25.8.1939, UMA.) Monet muutkin Baltiassa olivat helpottuneita ja uskoivat rauhan säilyvän” (*International Affairs* 3/1990). Suomessa, missä lehdistö oli vapaa kommentoimaan, tunnelmat olivat paljon pessimistisemmät.

Toinen maailmansota alkoi 1. syyskuuta, jolloin oli Latvian sotakoulun viimeinen normaali valmistusjaisjuhla. Sotaministeri Jānis Balodis totesi puheessaan uusille luutnantteille sodan syntyneen, mutta ”käytettävissä olevat tiedot antavat meille aihetta toivoa, ettemme joudu vedetyiksi näihin taisteluihin mukaan”.

Latvia julistautui puolueettomaksi ja toteutti osittaisen liikekannallepanon – kolmen reserviläisikäluokan kutsunnat. Liettua ja Suomi ryhtyivät samanlaisiin varotoimiin, Viro sen sijaan ei (Turtola 2002, 183; Myllyniemi 1977, 191; Karulis 1995). Kun Puola romahti, Latvian

yhteinen raja Neuvostoliiton kanssa piteni yli sata kilometriä.

Eräs latvialainen kenraali totesi myöhemmin: ”Armeijallamme oli merkitystä niin kauan kuin Euroopassa vallitsi voimatasapaino ja voimme luottaa ulkopuoliseen apuun.” Puolan antauduttua toivo oli mennyttä. Baltian yhteistyö ei toiminut, ja Itämeri oli suljettu: Britannia ja Ranska olivat menettäneet sekä kiinnostuksensa että mahdollisuutensa auttaa. Ne eivät olleet antaneet mitään takeita Baltian maille, toisin kuin Puolalle. Neuvostolähettiläs Ivan Maiski raportoi Winston Churchillin sanoneen, että vain ”jokunen sentimentaalinen liberaali tai laboristi” vuodattaa kyöneleitä Latvian ja Viron muuttuessa ”Venäjän protektoraatiksi”, mutta sitä ei tarvitse ottaa vakavasti (Ilmjärv 2004, 662; Medijainen & Vahur 2002, 109).

Yksinvaltaisesti hallinnut Johtaja (Vadonis), presidentti Kārlis Ulmanis kysyi sotaministeri Balodikselta, mikä oli Latvian yleinen mobilisatiovalmius. Kävi ilmi, ettei aseita ja ammuksia ollut tarpeeksi. Se oli yllättävää, sillä armeijasta oltiin ylpeitä ja sotilaat, suojeluskuntalaiset ja sotakalusto olivat tiedotusvälineissä näyttävästi esillä. Puolustusmenot nielivät neljänneksen valtion budjetista ja sisäinen turvallisuus seitsemän prosenttia (Andersons 1983, 596). Eräs avustaja kuuli presidentin voihkivan: ”Mitä me voimme neljällä patruunalla miestä kohden?” Balodis puolestaan syytti, että enemmän oli huolehdittu koulujen rakentamisesta kuin panssarivaunujen hankkimisesta ja linnoittamisesta.

”On alkanut uusi eurooppalainen sota”,

kirjoitti sotaväen päällikkö, kenraali Krišjānis Berķis päiväkirjaansa 5. syyskuuta. ”Olemme hänen [Balodiksen] takiaan vailla nykyaikaisia aseita, vaikka jo yli neljä vuotta sitten puhuin modernien kenttätykkien hankkimisesta.” (Berķiksen päiväkirjamerkintä 5.9. 1939, GO-PAPO) Nyt aseita oli vaikea ostaa ulkomailta, ja eräät jo maksetut aselähetykset Latviaan pysäytettiin. Syyskuun lopulla pohdittiin vihdoinkin teräsbetonisten linnoitteiden rakentamista itärajalle, mutta mitään ei ehditty käytännössä

Kuva 1: Latvian asevoimien komentajat amiraali Teodors Spade ja sotaväen päällikkö, sotaministeri Krišjanis Berkis. Molemmat kyädittiin 1940 Venäjälle, missä he myös kuolivat. (Latvian sotamuseon kuvakokoelmat.)

tehdä. Myöhemmin neuvostoraportit Riiasta ”paljastivat”, että itärajalla tehtiin linnoitustöitä ”salaojituksen varjolla”.

Yli viiteen vuoteen, keväästä 1934 alkaen, eivät Baltian maiden presidentit olleet katsooneet aiheelliseksi vierailta toistensa luona. He asioivat vain lähettiläidensä kautta. Sotaväen päälliköiden ja ye-päälliköiden vierailut, jotka oli aikoinaan sovittu säännöllisiksi, olivat lähes tyrehtyneet, eikä yhteisiä sotaharjoituksia järjestetty, vaikka Latvia ja Viro olivat jo 16 vuotta olleet sotilasliitossa. Viron Johannes Laidoner ja Balodis eivät tulleet keskenään toimeen, ja Päts kertoi suomalaisvierailleen loukkaavia vitsejä Ulmaniksesta. Liettua ei ollut lainkaan mukana Viron ja Latvian liittosopimuksen sotilaallisessa puolessa. Ulmanis kertoi myöhemmin, että syksyllä 1939 pohdittiin Baltian maiden yhteistä sotaväen päällikkyyttä ja lopulta jopa sitä, pitäisikö

tuo päällikkö kutsua Britanniaista tai Ranskasta (Ronis & Žvinklis 1994, 440-442).

Viron ulkoministeri Karl Selter matkusti Moskovaan 22. syyskuuta 1939, ja isännät ottivat esiin keskinäisen avunantosopimuksen solmimisen. Pian neuvoteltiin jo puna-armeijan tukikohdista. Stalin teki ”myönnytyksen” ja lupasi sijoittaa Viron alueelle ”vain” 25 000 sotilasta. Viron diplomaatit kertoivat latvialaisille, että venäläiset olivat asiallisia ja peräänantavia, että tärkeintä olivat nyt hyvät suhteet itänaapuriin ja että Viro pääsisi kadehdittavaan asemaan, jonkinlaiseksi ”Neuvosto-Venäjän protektoraatiksi”.

Ulkoministeri Munters valitti olevansa piennossa. Selter ja Viron lähettiläs eivät missään vaiheessa edes yrittäneet ottaa yhteyttä kertoakseen Moskovan vaatimuksista ja Viron kannasta niihin (Sähke Riiasta 28.9.1939, UMA). Samaa valitti ulkoministeri Väinö Tanner myöhemmin. Illalla 27. syyskuuta Munters tietävästi sai ensimmäiset tiedot Viron lähettiläältä.

Virolaiset diplomaatit, virkamiehet ja upseerit syyttivät myöhemmin Suomea ja Latviaa siitä, etteivät nämä olleet hädän hetkellä halunneet auttaa. Viro ei kuitenkaan esittänyt kummallekaan maalle avunpyyntöä saadakseen poliittista tai sotilaallista tukea eikä edes vihjaissut Suomelle, mitä oli tapahtumassa. Itse asiassa yksikään Baltian maa ei pyytänyt muilta mailta apua eikä informoinut niitä. Baltian hallitukset toimivat hiljaisesti ja kiireesti ja asettivat kaikki ulkovallat ja jopa omat lähettiläänsä tapahtuneen tosiasian eteen (Ilmjärv 2004, 623, 625, 643, 666).

Esimerkiksi *Helsingin Sanomat* kertoi tapahtumista paljon täsmällisemmin kuin Baltian maiden omat lehdet. Viron hallitus alkoi takavarikoida maahan tulleita Helsingin Sanomien kappaleita ja lehden kirjeenvaihtaja katsoi parhaaksi poistua maasta.

Viro oli jo käytännössä antautunut. Laidoner ja presidentti Konstantin Päts olivat päättäneet, ettei vastarintaan ryhdyttäisi (emt., 593; Turtola 2002, 274). Puolustusasiain kansankomissaarin Kliment Vorošilovin käskyllä (26.9.) Viron ja Latvian suuntaan keskitetiin nopeasti vahvat joukot – Latvian rajalle vähemmän mutta

kuitenkin kahdeksan jalkaväkidivisioonaa, ratsuväkidivisioona ja kaksi panssariprikaattia (Tannberg 2003). Vorošilov allekirjoitti hyökkäyssuunnitelman Viroa vastaan, ”ja jos tarpeen”, myös Latviaa vastaan (Vehviläinen & Ržeševski 1997, 21).

Kaikki päätökset Latviassa tehtiin hyvin pienessä piirissä. Ulmanis, Munters, Balodis ja Berķis pohtivat tiedustelutietoja joukkojenkeskityksistä 28. syyskuuta. Ulmanis halusi liikekannallepanon ja Munters oli hänen kannallaan. Balodis ja Berķis olivat eri mieltä Johtajan kanssa ja – kerrankin – samaa mieltä keskenään. Aseita ja ammuksia ei ollut kylliksi, ja puna-armeijalla oli moninkertainen ylivoima. Ulmanis taipui (Berkiksen päiväkirjamerkintä, ilmeisesti tammikuulta 1940, GOPAPO; Berkiksen kuulustelu Permissä 22.8.1941, AMBFR). Viro allekirjoitti avunanto- ja tukikohtasopimuksen 28. syyskuuta. Se käytännössä ratkaisi Latvian kohtalon. Puna-armeija tulisi nyt myös Latvian pohjoisrajalle.

Lokakuun alussa Moskovasta tuli kutsu latvialaisille. He ymmärsivät hyvin tilanteen vaarat ja sen että lopputulos saattoi olla itsenäisyyden menetyks. Ulmaniksen, hallituksen ja sotaväen päällikön kokous teki kuitenkin yksimielisen päätöksen, että Muntersin oli matkustettava Moskovaan. Munters lähti – eikä hän nyt vuorostaan informoinut Liettuaa (Ilmjärvi 2004, 657; Karulis 1995; Bērziņš 1976, 220-223).

Perillä Munters kuuli, että Neuvostoliitto tarvitsi erityisesti Latvian satamia. Sitä ei peitelty enää mitenkään, että Saksan kanssa oli tehty salainen etupiirisopimus. Ulkoministeri Joachim von Ribbentrop vahvisti saman asian Baltian lähettiläille Berliinissä. Stalin kehuskeli von Ribbentropille, että ellei Latvia suostu samanlaiseen sopimukseen kuin Viro, hän tekee hyvin nopeasti ”tilit selviksi” Latvian kanssa.

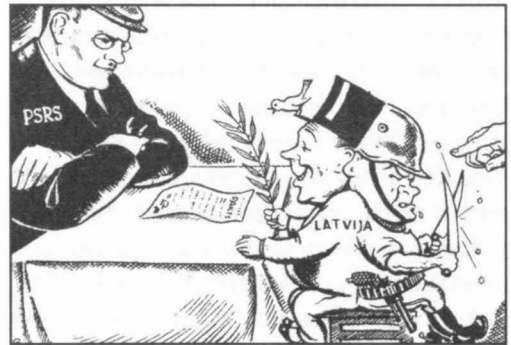
Munters sekä pää- ja ulkoministeri Vjatseslav Molotov allekirjoittivat avunantosopimuksen (pakt o vzaimopomoštši) ja salaisen pöytäkirjan tukikohdista 5. lokakuuta (Salasähke Riiasta 5.10.1939, UMA; *Polpredy...*, 141). Moskovassa julkistettiin virallinen kommuniquea, jonka

mukaan Neuvostoliitto ja Latvia olivat sopineet, etteivät ne puutu toistensa sisäisiin asioihin.

”Ei se ollut mikään neuvottelu”, valitti eräs Latvian ulkoministeriön virkamies. ”Venäläiset sanelivat kaiken.”

Molempien maiden korkeat edustajat teoittivat ”omilleen”, että toiseen osapuoleen oli suhtauduttava korrektisti ja pidättyvästi. Yhtään vakavaa välikohtausta latvialaisten ja neuvostoliittolaisten välillä ei sattunutkaan noin kahdeksan kuukautta kestäneen tukikohtakauden aikana.

Vielä samana päivänä, 5. lokakuuta, Suomen hallitus sai neuvottelukutsun. Sille tarjottiin

Kuva 2: Vasemmistolainen latvialaislehti julkaisi kesän 1940 neuvottelujen jälkeen pilakuvan, missä ystävällisellä Molotovilla on vastassaan kaksipäinen, salaa puukkoaan hiova latvialainen. (Cina 4.7. 1940.)

malliltaan samanlaista paktia. Latvia kelpasi esimerkiksi: Molotov kysyi 7. lokakuuta Suomen lähettiläältä, mistä hidastelu johtui; suursota oli käynnissä ja ”Latviankin kanssa päästiin sopimukseen yhdessä illassa”.

Latviassa esiintyi epäröintiä. Sensuurista ja poliisitoimista huolimatta myös johtajia arvoiteltiin, ja jotkut piirit vaativat peruslailliseen järjestykseen palaamista. Oli jopa salahankkeita hallituksen syrjäyttämiseksi (Berķiksen kuulustelu Permissä 22.8. 1941, AMBFR; *Mājas Viesis* 10.3. 2003; Šilde 1976, 678; Cielēns 1963, 46; Ronis & Žvinklis 1994, 216; Lasmanis 2000, 331). Maanalainen vasemmisto aktivoitui ja poliisi teki pidätyksiä. Myöhemmin talvella neuvostomielinen vasemmistoryhmä suunnitteli

jonkin valtion laitoksen valtaamista ja samanlaisia ”kansanhallitusta” kuin Otto Ville Kuusinen perusti Suomea varten. Tilanteesta kertonee jotain se, että keväällä 1940 vain 65 prosenttia kansasta seisoivat hallituksen takana propagandaministerin arvion mukaan.

Kuultuaan Suomen mobilisoinnista monet kysyivät, olisiko sittenkin pitänyt toimia kuten Suomi. Nuoremmat upseerit olivat tyytymättömiä ja valmiita taistelemaan ase kädessä (Legzdīņš in haastattelu; *Mājas Viesis* 3.10. 2003). On muistettava, ettei ”Suomen mallia” syksyllä 1939 vielä ollut; oli vain Puolan esimerkki: suuri armeija pystyi pitämään puoliaan hyökkääjiä vastaan vain vajaat kolme viikkoa. ”Suomen esimerkki tuli meille liian myöhään”, sanoi sukellusvenekomentaja Hugo Legzdīņš. ”Jos talvisota olisi ollut vähän aiemmin, olisimme tienneet, miten käyttäytyä venäläisten kanssa. Suomen urhea taistelu teki meihin suuren vaikutuksen.” Baltian maat olisivat teoriassa voineet mobilisoida sotaan 650 000 miestä, käytännössä 360 000 (Andersons 1983, 782). Muistettakoon, että Suomi mobilisoi 1939 Talvisotaan 337 000 miestä.

Latvian johtajat vaikuttivat tyytyväisiltä, ja ulkoministeri protestoi tiukasti, kun ulkomailla ilmestyi pessimistisiä kommentteja Latvian tulevaisuudesta. Balodis kehaisi Berķikselle: ”Me olemme pelastaneet Latvian sodan kauhuilta.”

Berķis kirjoitti päiväkirjaansa: ”Sydäntä särkee itsenäisyyden murtuminen [...] On yksinkertaisesti häpeä, että meidät pakotettiin allekirjoittamaan. Niin paljon joukkoja, voimaa ja energiaa käytettiin siihen että Latvialle taisteltiin itsenäisyys [1918-1920], ja paktin myötä tuo itsenäisyys on vakavan horjituksen kohteena.”

Ulmanis ja Munters kiittivät julkisesti luottamuksen ja yhteistyön henkeä Latvian ja sen itänaapurin välillä. Yksityisesti he näyttävät olleen epäilevämpiä. ”Olemme vältäneet verenvuodatuksen uhraamatta valtiomme olemassaolon elintärkeitä etuja”, Ulmanis sanoi puheessaan. Hän opetti, että ystävät oli etsittävä läheltä ja viholliset kaukaa (Militārais Apskats 11/1939).

Suomen tilannetta pidettiin vaarallisena. Munters kertoi Suomen lähettiläälle, että ”varmojen tietojen mukaan Sovjet keskittää huomattavia joukkoja Suomen rajoille”. Lokakuun lopulla Baltian rajoilta siirrettiin kuusi puna-armeijan divisioonaa Suomen suunnalle.

Latvian hallitus ratifioi sopimuksen 10. lokakuuta (Hallituksen pöytäkirjat 7.10. ja 10.10.1939, LVVA; Lasmanis 2000, 331), ja samana päivänä allekirjoitettiin Moskovassa Liettuan pakti. Latvian sopimus solmittiin kymmeneksi vuodeksi. Sen mukaan osapuolet pyrkivät auttamaan toisiaan kaikin keinoin, myös sotilaallisesti, ”minkä tahansa eurooppalaisen suurvallan” hyökkäyksen uhatessa tai alettua. Latvia antoi perustaa alueelleen tukikohtia ja lentokenttiä ja sijoittaa niihin käynnissä olevan sodan ajaksi neuvostojoukkoja, joiden vahvuus oli salaisen asiakirjan mukaan korkeintaan 25 000 miestä. Se ylitti Latvian oman armeijan rauhan ajan vahvuuden. Lisäksi tulivat punalivaston merisotilaat, joita ei ollut laskettu tähän lukuun (*Polpredy...*, 1441; *International Affairs* 4/1990).

Lähetystön korkea edustaja I.A. Tšitšajev kirjoitti 10. lokakuuta Riiasta Molotoville, että neuvostomaata kohtaan tunsivat sympatiaa ”laajat työväenluokan joukot, jotka uskovat fasistidiktatuurin päivien olevan luetut ja Latviasta tulevan lähitulevaisuudessa sosialistinen”. Kansa kuulemma iloitsi – ja valitti vain sitä, että Moskova oli tehnyt myönnytyksiä Latvialle. Hallitsevat piirit pitivät tilannetta epävakana ja pelkäsivät maan bolševisointia. ”Ne pelkäävät myös vallankumouksellisten voimien nousevan esiin.”

Jotkut latvian merkkimiehet taas olivat kuulemma sitä mieltä, että oli valittu ”pienempi paha”. Raportin mukaan he katsoivat venäläisten kanssa kyllä jotenkin tultavan toimeen, kun taas ”saksalaiset hävittäisivät sekä kansallisen kulttuurin että itse latvialaisetkin”. Latvian johdossa, kenraalikunnassakin, oli kieltämättä vanhastaan saksalaisvastaisuutta ja venäläismyönteisyyttä, ei kuitenkaan siinä määrin kuin Liettuassa.

Stalin kehui lokakuun lopulla Georgi Dimitroville, että sopimukset olivat hyvä menetelmä laajentaa Neuvostoliiton vaikutuspiiriä useisiin valtioihin. ”Me emme sovjetisoi niitä. Tulee vielä aika, jolloin ne tekevät sen itse!” (Tannberg 2003)

Baltian solidaarisuus alkoi herätä marraskuussa 1939. Sotilasjohtajat tekivät sarjan julkisia ja salaisia vierailuja, joiden aikana pohdittiin yhteistyötä ja sovittiin neuvostotukikohtia koskevien tietojen vaihtamisesta (Rislaki 2004, 192). Myös Baltian maiden pää- ja ulkominis-

Kuva 3: Latvialainen pilakuvaa. Latvialainen: Meidän täytyy perustaa Baltian valtioiden liitto! Virolainen: ...täytyy perustaa Baltian valtioiden liitto! Liettualainen: ...perustaa Baltian valtioiden liitto. Puolalainen: ...valtioiden liitto. Suomalainen: ...iitto... krrhh! (Dzirksteles 1925.)

terit tapasivat. Moskova seurasi epäluuloisena kaikkia kosketuksia ja esitti protesteja niiden johdosta. Molotovin mukaan Baltian entente ei ollut kokoontunut yli vuoteen mutta osoitti paktien allekirjoittamisen jälkeen ennenakemätöntä neuvostovihamielistä aktiivisuutta ja järjesti kaksi kokousta kolmen kuukauden sisällä ”salaa, Neuvostoliiton selän takana”. Moskovaan raportoineet diplomaatit esittivät jatkuvasti epäilyjä, että tekeillä oli Baltian sotilasliitto.

Suomen ja Neuvostoliiton välisen talvisodan syttyminen vähensi väliaikaisesti Latvian johtajien kiistelyä siitä, oliko toimittu oikein. Esiintyi jopa vahingoniloa: Suomen jääräpäinen ja epäviisas poliitikko oli vienyt maan sotaan; skandinaavinen suuntaus ja yliolkainen suhtautuminen Baltiaan oli kostautunut (Ronis & Žvinklis 1994, 141; Karulis 1995; *Latvijas Vēstnesis* 19.7. 2002;

Turtola 2002, 154). Balttien mukaan suomalaiset olivat loppuun asti uskoneet, etteivät Moskovan vaatimukset koskisi heitä.

Latvia julistautui puolueettomaksi, ei ottanut talvisotaan kantaa Kansainliitossa eikä reagoinut Kansainliiton pyyntöön auttaa Suomea. Faktisesti Latvia oli Neuvostoliiton passiivisen liittolaisen roolissa. Latvian sensuuri ja salainen poliisi joutuivat toteamaan kansan ja aluksi lehdistönkin sympatioiden olevan Suomen puolella. Materiaaliapua kerättiin, monet halusivat vapaaehtoisiksi Suomeen, ja sotilastiedustelu auttoi suomalaisia kaikessa hiljaisuudessa radiokuuntelutiedoilla (Rislaki 2004, 202-206; Ščerbinskis 2003, 114-117, 122).

Berķis toivoi, että sopimus ja talvisota antaisivat lisää aikaa armeijan vahvistamiseen. Suomen pitkät neuvottelut ja niitä seurannut sota soivatkin Baltian maille hengähdystauon. On jopa sanottu, että Suomen ansiosta Neuvostoliitto ei voinut miehittää niitä vielä vuoden 1939 puolella (Caune 2004, 16; *These Names...*, XIX). ”Venäläisten ilmeisen lojaali sopimuksen noudattaminen johtuu vain siitä, etteivät he ole onnistuneet nujertamaan Suomea”, sanoi Viron pääministeri Jüri Uluots suomalaisvieraalleen. Johtava latvialainen oppositiopoliitikko Arveds Bergs totesi: ”Me olemme turvassa vain niin kauan kuin Suomen vastarinta kestää.”

Ulmanis piti erikoisen radiopuheen kansalleen 10. helmikuuta 1940. Hän kehotti varautumaan vaikeisiin aikoihin ja varustautumaan vaattein, saappain ja elintarpein. ”Voi tulla aika, että joka talosta kutsutaan yksi mies univormuun.” Puheen on arveltu osoittavan, että Latvian johto valmisteli toimenpiteitä neuvostotukikohtia vastaan. Puheen jälkeen havaittiin levotonta neuvostojoukkojen liikehdintää tukikohtien välillä. Latvian rajalta ja alueeltakin oli siirretty joukkoja talvisotaan. Talvella meren jäädyttyä punalaivasto ei voinut täydentää ja huoltaa tukikohtia ja ilmavoimien lentotoiminta oli vaikeaa (Myllyniemi 1977, 113, 116; Augstkalns 2002 ja 2003). Ulmanis ja Berķis ilmeisesti toivoivat voivansa työntää neuvostoliittolaiset pois puolityhjiä tukikohdista, etenkin jos Ranskan ja

Kuva 4: Berķis kävi 1940 tapaamassa ainakin kahdesti virolaista virkaveljeään, kenraali Laidoneria (vas.), mutta vierailut eivät tuottaneet konkreettisia tuloksia. (Virolainen lehtikuva helmikuulta 1940.)

Britannian apu Suomelle toteutuisi. Berķis kävi puheen jälkeen ainakin kahdesti Tallinnassa tapaamassa kollegaansa Laidoneria, mutta mitään konkreettisia tuloksia vierailuilla ei ilmeisesti ollut (*Valdības Vēstnesis* 12.2. 1940).

Suomen lähettiläs Palin vieraili vuodenvaihteessa juuri eronneen valtiovarainministerin Alfrēds Valdmaniksen luona ja antoi joululahjan, koska Valdmanis edusti "suuntaa, joka haluaa panna vastaan hyökkääjille". Palinilla oli kuulemma tehtävänä kertoa, että varhain keväällä britit, ranskalaiset ja puolalaiset sekaantuisivat Suomen ja Neuvostoliiton väliseen sotaan, ja että Baltian hallitukset olivat jo saaneet siitä tietoa suoraan länsivalloilta. "Suomalaiset ajattelivat, että me voisimme silloin jopa vapautua neuvostotukikohdista", kirjoittaa Valdmanis muistelmissaan. Hän kertoo tiedottaneensa Ulmanikselle, jonka tiedossa asia näytti jo olevankin (*Treji Vārti* 97/1984).

Näin Valdmanis ainakin itse väittää. Se kyllä tiedetään, että Palin toivoi Latvian ryhtyvän toimiin tukikohtia vastaan ja jopa liittyvän sotaan Suomen puolelle. Toisaalta ulkoministeri Tannerin mukaan Suomen hallitus ei talvisodan aikana pyrkinyt siihen, että Viro poistaisi alueellaan olleet neuvostotukikohdat.

Esikuntapataljoonan teoriaoppitunnilla Riissa vuoden 1940 alussa eräs upseeri sanoi, että "puukot on pidettävä terävinä" ja "venäläisistä tukikohdista on suotuisalla hetkellä vapaudut-

tava". Väitetään erään kapteenin käsitelleen 31. tammikuuta luennossaan hyökkäyssuunnitelmia: "Puna-armeijan yksiköt Latviassa ovat kuin säkissä [...] Ne ovat helposti yhdellä iskulla likvidoitavissa." (Dišlers 1998, 66.)

Tammi-helmikuun vaihteessa yleisesikunnan operatiivisen osaston päällikkö puhui asiasta alaisilleen. Näiden joukossa ollut kapteeni kyllästyi odottamaan, kun suomalaisten vastarinta näytti murenevan, ja hän sanoi kenraali Berķiksen adjutantille: "Sano ukolle [Berķikselle], että jos hän haluaa nähdä Latvian vapaana, antakoon viipymättä käskyn lähteä liikkeelle!" Adjutantti katsoi pitkään, hämmästyneenä siitä, että pienen piirin tieto – hallitukseen ei ollut käsitelty sitä – oli vuotanut, ja totesi sitten: "Liian myöhään, ystäväni. On päätetty, ettei tehdä mitään." (Augs-*tkalns* 2003.) Ulmanis näytti helmikuun mittaan kääntyneen taas kannalle, että luottamukselliset suhteet itänaapurin olivat tärkeimmät ja että sen toivomuksia oli noudatettava tarkoin.

Latvian yleisesikunnan operatiivinen osasto sai helmikuussa valmiiksi uuden erittäin salaisen liikekannallepano- ja puolustus suunnitelman, jonka valmistelu oli alkanut lokakuussa. Nyt joukko-osastot oli hajoitettu ympäri maata, mikä helpotti mobilisointia. 29 tunnissa olisi pitänyt mobilisoida 130 000-135 000 miestä.

Lähettiläs Ivan Zotov lähetti Moskovaan maaliskuussa pitkiä, värikkäitä ja negatiivisia raportteja, joissa valitti neuvostovastaisesta agitaatiosta ja väitti Latvian keskittävän sotilaitaan tukikohtien ympärille sekä Neuvostoliiton rajalle. Balttien kokouksissa käsiteltiin muka politiikkaa, taloutta ja kulttuuria, mutta "faktisesti sotilasliiton laajentamista". Latviassa "lietsottiin vihaa Neuvostoliittoa ja myötätuntoa valkosuomalaisia kohtaan". Zotovin mukaan Ulmaniksen-Muntersin hallitus ei kätkenyt sympatiaansa Mannerheimin-Tannerin klikille, ja syynä oli molempien hallitusten "luokkaluonne" (*Polpredy...*, 245-247, 261-265).

Latvian johto oli riitaista, ja kulissien takana kävi kova juonittelu, huhutehtailu ja kynnärpää-taktikointi. Huhtikuussa, kesken kriisin, pääministeri-presidentti Ulmanis erotti pitkäaikaisen

sotaministerin ja oman sijaisensa Jānis Balodiksen ja nimitti tilalle sotaväen päällikön Krišjānis Berķiksen (Hallituksen pöytäkirjat, LVVA fond 1307, 1, dok. 317; Berķiksen päiväkirja 5.4.1940; *Valdības Vēstnesis* 4.5.1940). Ulmanis ja Berķis ryhtyivät nyt – kovin myöhään siis – uudistamaan maanpuolustuslainsäädäntöä niin että siinä otettiin huomioon nykyaikainen totaalisen sodan vaatimukset. Neuvonpidoissaan he totesivat, että yhden neuvostorykmentin tulivoima oli yhtä suuri kuin Latvian koko armeijan. Sellaisista asetelmista ei voinut ajatella sotaan lähtöä.

Samoihin aikoihin Neuvostoliitto vaihtoi lähettiläänsä Riiassa: sinne siirtyi Helsingistä Vladimir Derevjanski, ja Riiassa palvelut Ivan Zotov peri hänen paikkansa Helsingissä. Suhteet neuvostoliittolaisiin tuntuivat vaikeutuvan sitä mukaa kuin Saksan valloitukset Länsi-Euroopassa etenivät. Latvian hallitus piti kokouksia yhä useammin, ja tunnelma niissä oli hyvin hermostunut. Pöytäkirjat kokouksista ovat erittäin niukkoja.

Toukokuun lopussa Latvia päätti myöntyä Moskovan kutsuun ja lähettää Berķiksen vierailulle. Hänen virolainen virkaveljensä Laidoner oli lähtenyt samanlaiselle vierailulle puoli vuotta aiemmin, talvisodan alussa. Berķis otettiin vastaan korostetun näyttävästi ja ystävällisesti. Kotona hän oli taas 12. kesäkuuta. Paluumatka oli dramaattinen: matkalla Leningradista Pihkovan kautta Latviaan Berķis näki junan ikkunasta panssarijonoja ja merkkejä valtavasta joukkojenkeskityksestä Baltian rajoille. Sitä ei mitenkään salailtu (Berķiksen päiväkirjamerkintä 2.11.1940, GOPAPO; Andersons 1983, 751; *20. gadsimta*, 717; *Jaunākās Ziņas* 7.6.1940). On arveltu, että vierailun tarkoitus oli ”pehmittää” hänet, näyttää, että vastarinta olisi toivotonta. Ja tietysti oli hyvä pitää hänet poissa kotimaasta, kun miehitystä valmisteltiin.

Saarto- ja miehityskäskyt oli jo annettu. Neuvostoliitto keskitti kesäkuun alkupuolella Baltian rajoille 20-25 divisioonaa, yhteensä 400 000-500 000 miestä, jos tukikohtajoukotkin lasketaan mukaan. Aseistuksena oli tuhansia panssarivaunuja, jopa 2 500 lentokonetta ja 8

000 tykkiä ja kranaatinheitintä. Baltian mailla oli noin 80 000 sotilasta, 860 tykkiä, 120 tankkia ja 400 erilaista lentokonetta (Tannberg 2003; Andersons 1983, 751).

Hajoita ja hallitse -taktiikalla, jota Neuvostoliitto käytti jo edellissyklynä, se alkoi poimia Baltian maita syliinsä. Syksyllä aloitettiin Virosta, jolloin Baltian yhteys Suomeen katkesi, ja nyt Liettuasta siten että katosi maayhteys Saksaan päin.

Liettua sai ensimmäisenä nootin ja ehkä jyrkimmät nuhteet toukokuun lopussa. Moskova syytti sen viranomaisia vakavista provokaatioista ja vaati syyllisten rankaisemista. Latvia ja Liettua toivoivat vielä pääsevänsä kuin koira veräjästä. Mitään yhteistoimintaa kolmen maan kesken ei syntynyt, eikä presidenttien tapaaminen vieläkään onnistunut. Liettuan pääministeri matkusti Moskovaan 6. kesäkuuta. Illalla 14. kesäkuuta, samana päivänä kuin Saksa valtasi Pariisin, Molotov toimitti liettualaisille ultimaatumin: hallitus oli vaihdettava neuvostoystävälliseen ja ”riittävä määrä” lisäjoukkoja oli päästettävä esteettä maahan. Liettua taipui heti.

Latvian johto käsitteli 16. kesäkuuta suurta puna-armeijan keskittymää, jota sotilastiedustelu seurasi rajan pinnassa. Punalaiivasto oli jo saartanut Riianlahden, ja 15. päivän aamuna Neuvostoliiton puolelta oli isketty kahdelle latvialaiselle raja-asemalle. Oli selvää, että miehitys oli alkamassa. Kenraalit totesivat, että tarpeen vaateissa sotilaat taistelisivat viimeiseen asti mutta että se merkitsisi kansan itsemurhaa.

Sunnuntaina iltapäivällä 16. kesäkuuta Latvia ja Viro saivat uhkavaatimusnootit muutaman tunnin välein: ”Käytettävissä olevat tosiasiat osoittavat [...] ettei Latvia ole pelkästään jättänyt katkaisematta Neuvostoliittoa vastaan suunnatun sotilasliittonsa Viron kanssa vaan on myös laajentanut sitä liittäen tähän liittoon myös Liettuan ja yrittää vetää siihen mukaan myös Suomen.” (*Jaunākās Ziņas* 7.6.1940. *Valdības Vēstnesis* 17.6.1940. *International Affairs* 4/1990.) Latvian hallitus oli näin ollen ”rikkonut Neuvostoliiton ja Latvian välistä avunantosopimusta”. Molotovin mukaan kaikki Baltian yhteistyömuo-

dot ”sotilaallisella, taloudellisella, kulttuurisella, lehdistön ja kulttuurin alueella jne.” olivat itse asiassa neuvostovastaisia.

Baltteja syytettiin siis juuri siitä, mitä he eivät olleet saaneet aikaan: sotilasliitosta. Kuuleviin korviin ei otettu selityksiä, ettei Liettua kuulunut Latvian ja Viron liittoon ja ettei Suomen kanssa ollut edes neuvoteltu. Ja ettei syksyn 1939 pakti-neuvotteluissa ollut lainkaan paheksuttu Latvian ja Viron liittoa.

Ulmanis ei halunnut paeta Ruotsiin, kun hänelle sitä ehdotettiin. Liettuan presidentti Antanas Smetona pakeni Saksaan. Neuvostoliittolaiset pysäyttivät Viron presidentille kuuluneen moottoriveneen, koska epäilivät sen valmistautuvan viemään Pätsin maanpakoon.

Latvian hallitus kokoontui niiden jäsentensä voimin, jotka saatiin nopeasti kiinni. Johtaja kysyi vielä kerran kenraalien mielipidettä. Nämä olivat sitä mieltä, ettei Latvia ollut valmis sotaa ja että Neuvostoliitto oli jo liian hyvissä asemissa. Vastarinnassa armeija tuhoutuisi, samoin Riika ja suuri osa kansasta; kaikki nuoret miehet menetettäisiin. Vain Baltian maat yhdessä olisivat ehkä voineet puolustautua silloin kun vieraita tukikohtia ei vielä ollut (Hallituksen pöytäkirja 16.6. 1940, LVVA fond 1307, 1, dok. 3117; *Diena* 4.3. 2002).

Ulmanis kysyi ye-päällikkö Hugo Rozenšteinilta, kuinka pitkäksi aikaa tykistön ammuksia riittäisivät. ”Kahdeksi tunniksi”, vastasi kenraali.

Yksimielisesti – ainakin pöytäkirjasta päätellen – hallitus päätti, ettei vastaan panna. Liettuan ja Viron hallitukset eivät näytä olleen aivan yhtä yksimielisiä. Latvian hallitus päästi neuvostojoukot maahan ”samassa täydellisen luottamuksen hengessä, jossa se on tähän asti noudattanut molemminpuolista avunantosopimusta”. Latvia pyysi vain, ettei neuvostojoukkojen marssi alkaisi vielä sunnuntaina, koska Latgalen laulujuhille maan itäosaan oli kokoontunut noin sata tuhatta ihmistä. (Moskova suostui aloittamaan varhain maanantaiaamuna.) Presidentti Ulmanis hyväksyi samassa istunnossa hallituksen eron – hallituksen jota hän itse pääministerinä johti.

Kolmituntinen istunto, maan historian ehkä tärkein, tuotti kuutisen konekirjoitusriviä tekstiä, eikä niitäkään julkaistu heti eikä sellaisenaan: ulkoministeri Munters oli kertonut ultimaatumista; hallitus oli suostunut Moskovan pyyntöön lisäjoukkojen sijoittamisesta; hallitus oli esittänyt eronpyynnön presidentille. Kaikki istunnon osanottajat, myös pöytäkirjan pitäjä, päättivät päivänsä teloitettuina tai neuvostovankiloissa menehtyneinä – paitsi Munters, joka palasi pitkästä vankeudesta elävänä neuvosto-Latviaan.

Seuraavana päivänä poissa olleetkin ministrit hyväksyivät päätöksen. Berķis ja Rozenšteinis käänsivät sähkönsä kaikkien divisioonien ja rykmenttien komentajien valvoa tiukasti, ettei puna-armeijan siirtymistä Latviaan häirittäisi tavalla, joka antaisi mahdollisuuden syyttää latvialaisia lojaalin yhteistyön rikkomuksista. Kaikkien piti pysyä luottavaisina paikoillaan. Tottelemattomia upseereita rankaistiin (Jēkabsons & Ščerbinskis 1998, 63; *Mājas Viesis* 16.6. 2001; Ciganovs 2000, 46-47). Ellei pieniä mellakoita, eräitä pidätystilanteita ja itsemurhia oteta lukuun, laukaustakaan ei ammuttu.

Hyvin tahdistetut panssarikiilat etenivät neljästä suunnasta ja jyräsivät Riian kaduilla jo ennen puolta päivää 17. kesäkuuta. Tarpeen vaatiessa oli käytettävissä 2 500 panssaria, mutta niin paljon ei miehitykseen tarvittu. Moskovalla ei ollut enää varaa samanlaiseen fiaskoon kuin Suomen suunnalla.

Varsinkin nuoremmat latvialaisupseerit olivat malttamattomia ja katsoivat jälleen, että pitäisi taistella. Käskyä ei kuitenkaan tullut. Laivaston komentaja, Amiraali Teodors Spāde oli sitä mieltä, että Latvian sukellusveneiden pitäisi ampua punalaivastoa kohti edes symboliset parikovanaposta ja paeta sitten ulkomaille, mutta hän ei ollut nyt päättävässä asemassa.

Heti 17. kesäkuuta Riikaan saapui asoita järjestämään varaulkoministreri Andrei Vyšinski. Ulmanis ei voinut muuta kuin hyväksyä neuvostoliittolaisten valitseman uuden hallituksen, jonka pääministeri oli mikrobiologian professori Augusts Kirhenšteinis.

Latvian hallitus kokoontui viimeiseen istun-

Kuva 5: Miehittäjien 1940 valitsema uusi pääministeri Kirhesteins ympärillään mm. uusi sotaministeri ja uusi sotaväen päällikkö sekä armeijan "pääpoliitikki". Viimeksi mainittu (toinen vasemmalta) oli Bruno Kalnins, joka oli ollut tähän asti poliittisena pakolaisena Suomessa. (Latvialainen lehtikuva heinäkuulta 1940.)

toonsa iltapäivällä 20. kesäkuuta (Hallituksen pöytäkirja 20.6. 1940, LVVA fond 1307, 1, dok. 317). Asialistalla oli viljan myyminen Suomeen. Hallitus päätti toimittaa 5 249 tonnia ruista Valtion viljavarastolle ja 3 120 tonnia eri yrityksille Suomeen. Sitten Ulmanis hyvästeli ministerinsä.

Neuvostoliitto sai miehittää Latvian ilman ehtoja, ilman vastarintaa ja jopa ilman protestointia, ellei lukuun oteta muutamaa ulkomaille jäänyttä diplomaattia. Heillekään hallitus ei antanut mitään erityisohjeita. Ulkomailta ei pyydetty apua eikä pakolaishallitusta perustettu. Ulmanis – samoin kuin Päts Virossa – antoi tietyn legitimitietin valtion tuholle pysymällä paikallaan ja allekirjoittamalla uuden hallituksen asetukset. Hän ei antanut muidenkaan paeta ulkomaille, vaikka he olisivat olleet hengenvaarassa. Ulkomaanpasseja ei myönnetty. Ulmanis suostui muun muassa lakkauttamaan suojeluskunnat ja käski niiden luovuttaa aseensa. Lähettiläät kutsuttiin kotiin ja ulkoministeriö likvidoitui. Latvialaiset asettivat ehdokkaita ja äänestivät Neuvostoliiton järjestämissä vaaleissa – painostuksen alla luonnollisesti – ja Ulmanis vielä ojensi "valtikan" seuraajalleen. Kaikella tällä oli oikeudellisia ja kansainvälispoliittisia seuraamuksia.

Samat miehet, jotka vapaussodassa taistelivat Latvialle vapauden – Ulmanis, Balodis ja Berķis – luovuttivat 20 vuotta myöhemmin itsenäisyyden laukaustakaan ammuttamatta, protestoitamatta, ilman salaista tai avointa, väkivaltaista tai väkivallatonta, poliittista tai diplomaattista vastarintaa.

Omasta mielestään Ulmanis tarkoitti hyvää. Hän uskoi yhteistoiminnan hyödyttävän Latviaa. Hän halusi estää pienen kansansa tuhon ja toivoi, että tulevaisuudessa olisi jokin oljenkorsi, johon tarttua. Tuo oljenkorsi ei voinut olla juuri mikään muu kuin Saksa. Virallinen vastaus oli kyllä hyvin viileä, kun Ulmanis, Päts ja Smetona viime hetkillä tekivät tunnusteluja Saksan suuntaan: Saksa ei voi sekaantua Baltian asioihin ja sillä on siellä vain taloudellisia interessejä. Kuitenkin saksalaisviranomaiset vihjailivat balteille, että kannatti odottaa ja alistua venäläisten vaatimuksiin: kaikki saataisiin tulevaisuudessa korkojen kanssa takaisin. Näinhän oli Hermann Göring sanonut myös suomalaisille. Baltiassa riitti niitä, jotka arvasivat Saksan hyökkäävän itään ja uskoivat sen voittavan sodan (*Polpredy...*, 100; Ilmjärv 2004, 804, 809). Se selittänee osaltaan myös sen, ettei pakolaishallitusta luotu. Jos baltit olisivat perustaneet pakolaishallitukset vapauden saarekkeelle Britanniaan, Saksan vihollisen maaperälle, kuten monet Euroopan miehitettyt maat sodan aikana tekivät, kuinka olisi silloin voitu odottaa apua Saksalta? Toisaalta: olisivatko vallan kaapanneet ja maitaan diktatorisesti hallinneet Smetona, Päts ja Ulmanis olleet edes tervetulleita Lontooseen? Tuskin he olivat halukkaita jakamaan valtaansa demokraattisille maanpakolaisvoimille.

Korkeimman neuvoston kokous Moskovassa 5. elokuuta 1940 hyväksyi yksimielisesti "latvialaisten pyynnöstä" Neuvosto-Latvian neuvostokansojen perheeseen 14. osatasaval-laksi. "Tämä päivä on kultakirjaimin kirjoitettu ikuisiksi ajoiksi Latvian historiaan", kirjoitti uusien vallanpitäjien päivälehti Riiassa. "Nyt rauha lujittuu Itämeren rannoilla." (*Ciņa* 6.8. ja 7.8. 1940) Suomen lähettiläs poistui Tukholmaan 8. elokuuta.

Lähteet

Arkistot:

- AMBFR, Arhiv Ministerstva Bezopasnosti Federatsii Rossii, Penza
- GOPAPO, Gosudarstvennyi Obšestvenno Polititseski Arhiv Permskoi Oblasti, Perm (Muun muassa kenraali Krišjānis Berķiksen päiväkirja. Kopio kirjoittajan hallussa.)
- LVVA, Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs, Riika (Muun muassa fond 1307, Latvian hallituksen istuntojen ja salaisten istuntojen pöytäkirjat 1939-1940)
- LVA, Latvijas Valsts Arhīvs, Riika
- Eesti Riigiarhiiv, Tallinna
- UMA, Ulkoministeriön arkisto, Helsinki (Muun muassa Riian edustuston sähköiset ja salasähköiset)

Haastattelut:

- Arnolds Berķis, Ieva Kvāle, Hugo Legzdīņš.

Kirjalliset lähteet:

- Andersons, Edgars (1983), *Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture*. Toronto: Daugavas Vanagu apgāds.
- Augstkalns K., Gatavība uzupurēties. – *Kadets* 30 (2002) ja 31 (2003).
- The Baltic States join the Soviet Union. – *International Affairs* 3/1990, 4/1990.
- Bērziņš, Alfrēds (1976), *1939*. New York: Grāmatu draugs.
- Bisters-Ciganovs (2002), *Admirālis Teodors Spāde*. Rīga: Valters un Rapa.
- Caune, Andris (toim.) (2004), *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1959. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures komisija ja Latvijas vēstures institūts.
- Cielēns, Fēlikss (1963), *Laikmetu maiņā III*. Lidingo: Memento.
- Ciganovs, J. (2000), *Pretošanās padomju okupācijas režīmam Latvija 1940.-1941.* – Rīga: Latvijas okupācijas muzeja gadagrāmata.
- Dišlers, Indulis (1998), *Pulkvedis-leitnants Arturs Jansons*. Rīga: Omakustanne.
- Dunsdorfs, E. (1992), *Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks. Politikā. Diktators. Mocekļis*. Rīga: Zinātne.
- Freivalds, Osvalds (1970), *Latviešu karavīrs otra pasaules kara laikā*. I. Västerås: Daugavas Vanagi.
- Hyytiä, Osmo (1992), *Viron kohtalontie 1933... 1939... 1940*. Jyväskylä: Yliopistopaino.
- Ilmjärvi, Magnus (2004), *Hääletu alistumine. Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus*. Tallinna: Argo.

- Jakobson, Max (1989), *Diplomaattien talvisota*. Juva: WSOY.
- Jēkabsons, Ēriks & Ščerbinskis, Valters (1998), *Latvijas armijas augstākie virsnieki 1918-1940. Biogrāfiska vārdnīca*. Riika: LVVA & Nordik.
- Karulis, Konstantīns, Ceļš uz Latvijas okupāciju. – *Lauku Avīze* 28.3.-2.6.1995.
- Lasmanis, Uldis (2000), *Arveds Bergs. Politiskās apceres (IV) 1934-1941*. Riika: Omakustanne.
- Leskinen, Jari (1999), *Veljiien valtiosalaisuus. Suomen ja Viron salainen sotilaallinen yhteistyö Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1918-1940*. Juva: WSOY.
- Medijainen, Eero & Made, Vahur (eds.) (2002), *Estonian Foreign Policy at the Cross-Roads*. Helsinki: Kikimora Publications.
- Myllyniemi, Seppo (1977), *Baltian kriisi 1938-1941*. Keuruu: Otava.
- Myllyniemi, Seppo (1991), Baltiasta tulee osa Neuvostoliitto. – *Talvisodasta jatkosotaan*. Toim. Jarl Kronlund. Helsinki: Suomen sotahistorian komissio.
- Myllyniemi, Seppo (1996), *Consequences of the Hitler-Stalin Pact for the Baltic Republics and Finland. – From Peace to War*. New York
- Pelkaus, Elmārs (toim.) (1999), *Okupācijas varu politika Latvijā 1939-1991. Dokumentu krājums*. Rīga: Nordik & LVA.
- Polpredy soobštšajut... Sbornik dokumentov ob otnošenijah SSSR c Latvei, Litvoi i Estoniei avgust 1939 g.-avgust 1940 g.* MID SSSR. Moska: Meždunarodnyje Otnošenija (1990).
- Rislaki, Juka (Rislakki Jukka) (2004), *Kur beidzas varavīksne. Krišjānis Berķis un Hilma Lehtonen*. Rīga: Jumava.
- Ronis, I. & Žvinklis, A. (toim.) (1994), *Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā: Dokumenti un materiāli*. Rīga: Latvijas Vēstures Institūts.
- Ščerbinskis, Valters (2003), *Somija Latvijas ārpolitikā 1918 -1940*. Vāitōskirja, Latvian yliopisto. Riika.
- Šilde, Ādolfs (1976), *Latvijas vēsture 1914-1940*. Stockholm: Daugava.
- Tannberg, Tonu (2003), *Par Baltijas vietu Padomju Savienības militārajos plānos 1920.-1930. gadā*. – Latvijas kara muzeja gadagrāmata IV. Rīga. (Viroksi: Eesti ajalooarhiivi toimetised 9, Tartto 2002.)
- These Names Accuse. Nominal List of Latvians Deported to Soviet Russia in 1940-41*. Stockholm: Latvian National Foundation (1982).
- Turtola, Martti (2002), *Presidentti Konstantin Päts. Viro ja Suomi eri teillä*. Keuruu: Otava.

- Vehviläinen, O. & Ržeševski, O.A., (toim.) (1997), *Yksin suurvaltaa vastassa. Talvisodan poliittinen historia*. Jyväskylässä: SHS.
- Žalis, Vitautas (1991), *Talvisota ja Baltian entente. –Talvisota, Suomi ja Venäjä*. Toim. Timo ViHAVAINEN. Helsinki: SHS
20. *gadsimta Latvijas vēsture II*. Riga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds (2003).

Lehdet:

Cīņa, Diena, Jaunākās Zinas, Helsingin Sanomat, International Affairs, Latvijas Vēstnesis, Literatūra un māksla, Mājas Viesis, Militārais Apskats, Padomju Jaunatne, Valdības Vēstnesis, Treji Vārti.